

**Микола Григорчук,**

кандидат історичних наук, доцент,

завідуючий кафедрою філософії та політології

Технологічного університету Поділля

## Демократія та політична культура

Проголошення державної незалежності України та курс на розбудову суверенної, демократичної, правової держави поставили на одне з чільних місць проблему самоусвідомлення, самоідентифікації в якісно новому соціальному контексті. Визначення стратегічних і тактичних орієнтирів суспільного розвитку, моделі "бажаного стану", вибір дійових методів і засобів його досягнення - головне завдання українських суспільствознавців і, насамперед, політологів. Слід також дати відповіді на запитання: "Куди йдемо?" і "Що будувати?".

У загальному вигляді відповіді на ці запитання містяться у Декларації про державний суверенітет та Конституції України. В них концептуально розкрито сутність ідеології державотворення, визначено основні риси політичної культури українського суспільства. У Конституції конкретизовано зміст національної ідеї, визначено певні цільові настанови та ціннісні орієнтації.

Незважаючи на всі труднощі і перешкоди процес демократизації, заснований на принципах політичного та економічного плюралізму, поділу влади, свободи утворення громадських організацій, створив необхідні передумови для формування індивідуальної та суспільної демократичної свідомості, впливу на складний процес зміни ціннісних орієнтацій.

Розвиток будь-якого суспільства, його складових елементів і, насамперед, людини здійснюється під визначальним впливом культури, яка, у свою чергу, вплетена у свідомість і діяльність суб'єктів. Політична культура суспільства покликана звести різноманітні інтереси суб'єктів до єдиного уявлення щодо політичних знань, здійснити інтегруючу функцію - об'єднати суспільство.

Одним із таких факторів виступає демократія як ідея, показник та критерій життєдіяльності суспільства, її змістовне ядро утворюють такі цінності, як свобода, справедливість, рівність. Хоча результатами демократії користуються всі, вона не є предметом "індивідуального споживання". Демократія здатна існувати лише як суспільне благо за умови існування узгодженого інтересу більшості членів суспільства до неї. Саме демократія як стійка суспільна традиція є переконливим доказом реальності "суспільного договору", можливості забезпечити об'єднання різних за соціальним статусом і переконанням соціальних груп.

Лише в такому разі демократія є принципом організації життя соціуму в цілому, виявляє себе як ідеологічна засада, що забезпечує стабільність держа-*ви* її орієнтацію на людину як вищу соціальну цінність. Саме в цьому полягає гуманістичний сенс демократії, її основне покликання. Маючи багато вимірів та визначень, демократія в сучасному розумінні є системою державних, громадських, ідеологічних інституцій, покликаних забезпечити не лише народовладдя, але й створити всі необхідні умови для цивілізованого життя людей. Тому демократія не може задовольнитися своєю політичною формою (правова держава), вона набуває значення національної демократії, тобто суспільної системи, яка безпосередньо і на рівні, гідному людини, задовольняє її розумні потреби. Демократія, яка не виражає життєві інтереси людей, позбавляється їхньої підтримки, приречена на те, щоб відігравати ритуальну роль, бути формальною, вдаваною.

Як підкреслюється в Посланні Президента України до Верховної Ради України [5], з 1994 по 1999 роки знижувався життєвий рівень людей. Надмірна диференціація доходів населення, штучне зниження вартості робочої сили (як і низький рівень соціальних витрат) переросли в один з основних чинників соціальної напруженості.

Невирішеність соціальних питань та зuboжіння значної частини населення, великі суми заборгованості з виплат заробітної плати та пенсій, вимушені простої багатьох підприємств і, відповідно, приховане та зареєстроване безробіття, стагнація медицини, сфери послуг, освіти, науки та культури, високий рівень корупції та злочинності - все це реальності нашого сьогодення. Коли демократичні за заявами і намірами державні програми та дії політиків не сприяють поліпшенню життя людей, а, навпаки, погіршують його, вони перетворюються на звичайну демократичну риторику. За таких умов комунікативні, спонукальні, виховні функції демократичної культури не діють, замість інтеграції вони спричиняють розшарування суспільства, посилення соціальної напруженості.

Будь-який вид людської діяльності поза культурною формою і змістом перетворюється на стадне, рабське існування. Оскільки наявність низького рівня політичної культури або навіть її відсутність призводить до значних негативних наслідків, виникає особлива потреба в оволодінні людьми політичною культурою, механізмами свідомої реалізації себе в політичному житті.

Формуючи політичну демократичну культуру українського суспільства, слід зважити і на непрості взаємини демократії з практикою ринкових відносин. Досвід демократичних країн із розвинутою ринковою економікою переконливо свідчить, що безпосередній зв'язок між демократією і ринком є швидше винятком, ніж правилом [4]. На нашому власному досвіді легко переконатися в тому, наскільки важко поєднуються в умовах України фахова діяльність представників інтелектуальної власності - людей науки та творчої праці - з практикою ринкової стихії. Функціонуючи за вимогами масового повсякденного попиту, ринок несумісний із фундаментальною наукою, високим мистецтвом та освітою. Справжня культура не може і не повинна бути об'єктом ринкових відносин. Як і чисте повітря, вона належить до суспільних благ, збереження і примноження яких є обов'язком і прерогативою держави.

Тому досить актуальним в Посланні Президента України до Верховної Ради України [5] є положення про те, що до найвищих національних пріоритетів має бути віднесено всебічний розвиток освіти, примноження наукового та інтелектуального потенціалу суспільства. При здійсненні освітньої політики слід забезпечити молодим людям рівні можливості в отриманні якісної освіти, у тому числі вищої, незалежно від доходів та матеріального становища.

Суперечністю позначене і питання демократичного узгодження принципу народовладдя ("єдиним джерелом влади в Україні є народ") з вимогами професіоналізму та компетентності у справах державного управління. Демократія як політичний принцип та управління як фахово-організаційний принцип далеко не завжди збігаються. На думку М. Вебера, "справжній чиновник" взагалі не повинен втручатися в політику [1].

Державний діяч, державна посадова особа зобов'язані служити інтересам усіх громадян і застосовувати загальний масштаб рівномірно до всіх. Тут є неприпустимим вибірковий підхід, який спирається на особисті симпатії чи партійну належність.

В Україні формально проголошена деполітизація державних інституцій. Однак у непростих умовах політичної модернізації державна департизація пройшла формально навіть у силових структурах (армія, органи державної безпеки і внутрішніх справ, суду і прокуратури). Непоодинокими є також факти номенклатурного добору й заміщення відповідальних посад, коли рішення про призначення, переміщення або звільнення ухвалюється кимось одним, до того ж позаурядовим органом чи особою. Визначальним висуванні людини на відповідальну посаду виявляється не її компетентність, рівень кваліфікації, широта кругозору, зрештою моральність, а його пар на належність, стаж перебування в лавах, заслуги перед керівництвом. Демократизація суспільства передбачає скасування номенклатурної практики, заміну системою виборності керівних кадрів або призначення повноважними державними установами відповідно до прийнятого порядку, а не за партійно упередженими міркуваннями.

Політична культура, насамперед у її теоретичній формі, з'ясовуючи реальні дилеми та парадокси демократичного процесу, озброює політичну практику методологією їх розуміння

та розв'язання, адже багато з цих протиріч доповнюють одне одного, їх можна вирішити за допомогою творчо використаного досвіду насамперед європейських країн із багатовіковим стажем демократичного розвитку, а також досвіду власної демократичної традиції, і До неї, зокрема, належить досить поширена в українському селі практика самоуправління ("сільська демократія"), організація міського життя за принципом Магдебурзького права, досвід першої української народної Конституції Пилипа Орлика, заснованої на визнанні природного права людини на свободу і самовизначення.

З огляду на історичні факти і сьогоденну дійсність процесу побудови в Україні правової держави і цивілізованого громадянського суспільства тез М.С. Грушевського про "одвічний демократизм" українського народу сприймається як перебільшення. Значення власної демократичної традиції; справі формування політичної культури суспільства дуже важливе. Адже демократія - не лише ознака політичного режиму, спосіб існування владних структур, але й система соціальних культурних символів, що відображають менталітет народу.

Сучасний демократизм - це такий порядок у державі, який ґрунтується на визнанні та здійсненні прав людини. Тому демократичний режим називають правовою державою, суспільством, в якому суверенна політико-територіальна організація публічної влади ґрунтується на принципах верховенства права, дотримання закону, поважання особи й недоторканості її прав, свобод і законних інтересів. "Для правової держави суто специфічною ознакою є перш за все панування права (втіленого у виданих законах) у взаєминах між апаратом публічної влади (його органами, посадовими особами, службовцями) і пересічною людиною. При цьому особа повинна володіти конституційне гарантованими невід'ємними правами та свободами, які відповідали б стандартам, досягнутим світовою цивілізацією" [3]. Правові держава і суспільство створюють умови для вільного існування людей, засновані не на патерналістській залежності громадян від держави, а на майновій та правовій особистісній суверенності і захищеності законом, коли не держава дарує громадянину права і власність, а громадянин дотримується встановлених державою правил через те, що делегує їй свою частку суверенітету, виходячи з власних інтересів. Правовою вважається держава, в якій визначається пріоритет прав людини перед правилами будь-якої спільності (класу, наші) і прав народу перед правами держави, де визначальним пунктом громадянського регулювання є інтереси особи. Інтереси та гідність людей поважаються як незаперечні цінності (на відміну від неправової держави, де такими цінностями вважаються ідеологічні настанови, політична доцільність або економічна влада).

Сутність правової держави та демократичного режиму полягає ще й у дотриманні закону тими, хто перебуває при владі, у взаємній відповідальності держави і громадян один перед одним. Це означає визнання громадянами авторитету права й закону, законслухняність, згоду й готовність людей жити й чинити так, щоб не порушувати інтересів інших. Легітимна влада демократичного суспільства має залежати від волевиявлення народу. Взагалі, демократія - це не тільки справедливі, правові закони, не самі тільки розумно сконструйовані інституції й установи врядування, а ще й демократично налаштоване громадянство. Демократичні закони та установи не діятимуть, якщо відсутня демократична свідомість людей, демократичний менталітет.

Сучасний процес демократизації суспільного життя України позначений не лише складнощами духовно-ідеологічного самовизначення, суперечливістю процесів "відродження" і "модернізації". Головна особливість державного будівництва, здійснення демократичних перетворень у всіх сферах суспільного життя полягає в тому, що вони відбуваються в складних умовах незавершених реформ політичних, економічних і соціальних інститутів. Сучасний політичний устрій України являє собою конгломерат елементів президентського правління, парламентської республіки, системи радянської влади на місцях та елементів "тіньового", нелегітимного управління. На відміну від більшості європейських країн в Україні практично не сформувалися впливові політичні партії, які б здійснювали політичну мобілізацію мас саме на демократичні перетворення. Енергія інтелектуальних сил,

ангажованих до політичної діяльності, часто використовується нераціонально і багато партій здебільшого кристалізує конфліктні інтереси, суспільні розбіжності та суперечності.

Серйозною перешкодою процесу демократизації є відсутність належної правової бази. Невирішеність у законний спосіб проблеми власності, її напівстихийний перерозподіл призводить до різкого соціально-майнові розшарування населення. Внаслідок значного зубожіння основних населення соціальна база демократичних реформацій в Україні виглядає значно вужчою порівняно з такими східноєвропейськими країнами, як Польща, Угорщина, Чехія, Словачія. Тому не випадково в соціально-економічній сфері українського суспільства спостерігається більше ознак конфліктогенного типу, ніж "нормальної" функціональності. Такі економічні і соціальні реалії не лише дискредитують офіційні, демократично позначені декларації, але й працюють на відновлення консервативних настроїв, стимулюють регресивні тенденції.

Зазначені обставини, що пояснюють особливості демократична процесу в Україні (їх перелік можна продовжити), дають змогу зробити узагальнення. Сучасна концепція демократії виходить з того, що всі її визначальні чинники, показники і критерії реалізуються в результаті узгодженої дії всіх складових суспільної системи - економіки і політики, культури та освіти, ідеології та практики. Справжня демократія, на відміну від її сурогатних форм, органічно поєднує свободу з законслухняністю, незалежність із відповідальністю, самоповагу, власну гідність із толерантністю.

У створенні демократії як способу життєдіяльності суспільства важливі всі суспільні "полюси": державні, демократично спрямовані закони та програми і самодіяльна, демократично визначена ініціатива, яка формується і розвивається як "зверху", так і "знизу", зумовлюється дією суб'єктивних і об'єктивних факторів, серед яких особливе місце належить системі демократичного гуманітарного виховання.

Сучасне українське суспільство, якщо використовувати критерії розвинутої демократії, перебуває в "переддемократичному" стані, який відзначається нестійкістю, наявністю багатьох конфронтуючих тенденцій. Осмислення практики розвитку його з одночасним опануванням світового досвіду демократичних перетворень, їх творчим використанням потребує активізації теоретичної діяльності українських суспільствознавців, що є необхідною умовою становлення української демократії.

### ***Список використаної літератури***

1. Вебер М. Избранные произведения. - М.: Прогресс, 1990.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996. - Відом. Верховної Ради України. - № 30.
3. Малуш Л.С. Наука о государстве и праве: необходимость радикального обновления // Философские науки. - 1989. - № 1. - С. 14.
4. Роберт А. Даль. Вступ в економічну демократію. - К., 1991.
5. Кучма Л.Д. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного таї соціального розвитку на 2000-2004 рр.: Послання Президента України до Верховної Ради України, 2000 р. // Голос України. - 2000. - 2 лют. - № 19.